

'De zondebok en het lijdensverhaal'

Op woensdag 15 maart is er in de Roobolkapel een inhoudelijke avond, getiteld: De zondebok en het lijdensverhaal. Historicus en antropoloog René Girard ontdekte in romans, mythen en het menselijk samenleven het zondebokmechanisme. Steeds weer wordt er in een samenleving een groep of individu aangewezen als de oorzaak voor wat er mis is in de samenleving. Girard stelde dat veel geschriften dit zondebokmechanisme in stand houden, maar dat bijbelverhalen juist ontmaskerend werken: die stellen aan de kaak dat de geofferde zelf onschuldig is, en dus ten onrechte de straf draagt. Hij zag dat in oudtestamentische verhalen, maar ook in het lijdensverhaal van Jezus. Hij was hier zó van onder de indruk dat hij zich bekeerde tot het christendom. Op deze avond zullen we de gedachtegang van René Girard kort bespreken en vervolgens een paar bijbelteksten lezen, op zoek naar die ontmaskering van vaste denkpatronen. De avond, die begint om 20.00 uur, wordt geleid door ds Mendie Hofma.

De hierop volgende inhoudelijke avonden van de protestantse wijkgemeente Zuilen zijn op 29 maart in de Bethelkerk (over Luther) en op 5 april, eveneens in de Bethelkerk. Dan gaat het over meditatie en Reformatie in de Veertigdagentijd. De avond van 29 maart wordt geleid door Auli en Gerard van 't Spijker, die van 5 april door Jorine de Klerk.

Utrecht Lezing over lijdensstijd

Op 22 maart laat drs. Saskia van Lier de toehoorders van de Utrecht Lezing genieten van haar onderwerp Zinnestrelend: de lijdensstijd in muziek en beeld. De weken voor Pasen staan in het teken van het lijdensverhaal van Christus en ook van Maria. Vroeger beleefden we dat in de kerk. Daar waren de beelden en de muziek. Tegenwoordig gaan we naar een concertzaal voor het Requiem van Mozart, een Stabat Mater of de Matthäus Passion. En voor de beelden gaan we naar het museum. In deze lezing zien we de beelden, maar luisteren ook naar de passiemuziek van verschillende componisten.

Drs. Saskia van Lier is gespecialiseerd in het gebruik van christelijke kunst. Beeldende kunst en liturgie vormen haar werk, muziek is haar liefde. Het is de laatste Utrecht Lezing van dit seizoen, die zoals gebruikelijk begint om 14.00 uur en plaats heeft in Parc Transwijk, Hof van Transwijk 16. De toegang en de koffie en thee zijn gratis. Wel verwachten de organistoren een bijdrage van minimaal vijf euro om de kosten te dekken. Iedereen is hartelijk welkom. De zaal is open vanaf 13.30 uur.

Utrecht
Lezingen

De gereformeerde machthebbers

De Reformatie in haar politieke context (2)

In dit nummer deel 2 van het drieluik dat dr. Llewellyn Bogaers schrijft over de politieke aspecten van de kerkhervorming in ons land, en dan met name in onze stad. De hoge posities in de samenleving werden meer en meer 'ingenomen' door de protestanten, terwijl de katholieke bovenlaag langzaam maar zeker uit Utrecht verdween. Er ontstond een tweedeling van eerste- en tweederangs burgers.

Llewellyn Bogaers

Katholieken stonden schaakmat na het verbod op de katholieke eredienst in 1580. Het alternatief: herstel van het Habsburgse gezag was ook voor hen geen optie. Hun verbijstering moet groot geweest zijn, als we bedenken hoe verknocht zij aan hun kerk waren, waar zingevingsrituelen en sociale tradities samenkwamen. Die kerk was door de gemeenschap gefinancierd, gebouwd en ingericht. Nu moest alle katholieke symboliek worden weggehaald. De kerken werden ingericht voor de protestantse eredienst. De katholieke leer werd als dwaalweg afgedaan.

Politieke macht was, waar mogelijk, voorbehouden aan gereformeerden. Die hadden daarmee de wetgeving, de rechtspraak en het openbaar bestuur in handen. Katholieken, doopsgezinden en lutheranen waren de facto tweederangsburgers geworden. Zij hadden gewetensvrijheid, wat betekende dat zij in huiselijke kring mochten geloven wat zij wilden, zonder dat er godsdienstvrijheid was: andersgelovigen mochten niet samenkomen voor religieuze doeleinden. De katholieke kerk was ontbonden. Priesters mochten niet meer aan zielzorg doen. Menig geestelijke was verbannen of gevlucht. In Utrecht was de situatie voor katholieken in zoverre gunstig dat niet de hele infrastructuur opgeheven was: de kapittels, gasthuizen en nonnenkloosters bleven bestaan. Zij vormden de basis voor de nu ondergrondse kerk. Missen werden gevierd in kloosters, gasthuizen en privéhuisen. Toch konden niet alle katholieken daar terecht. Door de kerkelijke aardverschuiving vielen mensen buiten het systeem. De ontkerkelijking kwam op gang.

Maatschappelijke gevolgen

De Reformatie bewerkstelligde niet alleen religieuze pluriformiteit, maar bracht ook bij alle gezinden een confessionalisering op gang: leer en gedragsregels werden aangescherpt, ingetogenheid werd de norm. De openbare ruimte werd ontdaan van katholieke elementen: van processies en 'paapse stoutigheden en superstitiën' als Vastenavond. De herhaalde wetgeving laat zien dat de feestelijke tradities hecht verankerd waren in de samenleving. Pas na 1650 nemen de plakaten af. Mensen van verschillend geloof bleven de leefomgeving delen en het buurtleven ging onverminderd door. Wel waren arme burenen in rijke buurten na 1655 uitgesloten van buurschap. En woonden steeds minder mensen een begrafenis bij. Het standsbewustzijn nam in de zeventiende eeuw sterk toe. De armenzorg kwam onder druk te staan. Al in 1598 waren de rijke

middeleeuwse Utrechtse fondsen en de diaconie niet meer in staat om een grote hongersnood het hoofd te bieden.

Het calviniseringsproces

De calvinisering ging sprongsgewijs en liep parallel aan ingrijpende processen, zoals de Synode van Dordt (1618) en de Vrede van Munster (1648). Hier werden de bestaande politieke verhoudingen bevestigd. Wie ambitie had, werd alsnog lidmaat. In 1618 kreeg ook Utrecht een Vroedschap: voort-

stuk van het eerste uur kon al binnen enkele jaren een heerlijkheid kopen. Volgens de Utrechtse genealoog en burgemeester Cornelis Booth (1605-1678) lukte dit François van Sneek 'vanwege zijn grote zuinigheid'. *Nouveaux riches* en prominenten onder wie Booth zelf, verdoezelden smetten in hun genealogie.

Verhouding protestant-katholiek

Gedragen door de krachtige grondstructuur en door missiонерij - de Hollandse Zending - bleef menig katholiek Utrechter standvastig in het geloof: rond 1650 telde Utrecht zo'n 30.000 inwoners, hiervan was 35 procent katholiek, 33 procent calvinist, 8 à 10 procent remonstrants, 8 procent luthers, 1 à 2 procent doopsgezind en 12-15 procent

moeting. Met 'verzuijing' wordt bedoeld dat de samenleving uit naast elkaar staande zuilen bestond en met 'omgangsoecumene' dat het dagelijkse contact tussen andersgelovigen soepel verliep. In het debat hierover blijven de politieke verhoudingen nagenoeg buiten beschouwing. En juist hier wordt de segregatie het meest pregnant zichtbaar. Het aantal gemengde huwelijken tussen protestanten en katholieken geeft een indicatie voor onderlinge toegenegenheid. Utrecht scoort - landelijk gezien - hoog met een percentage van gemiddeld 6,4 procent tussen 1680 en 1760. Geuzen en papen lijkten elkaar te mijden als het om intieme relaties gaat. In het sociale leven was men pragmatisch, overeenkomstig de getalsverhoudingen: binnen de gilden werkten mensen

* De Utrechtse schilder Hendrick ter Brugghen (1588-1629) schilderde rond 1625 'De rijke man en de arme Lazarus' (Lukas 16: 19-21). Geheel tegen de toenmalige tradities in zette hij de melaatse in het licht. Op de achtergrond geniet een familie van een goede maaltijd. De melaatse is er slecht aan toe: de honden likken zijn wonden. Hij vraagt een aalmoes aan de heer des huizes, maar die wijst hem de deur. Hendrick ter Brugghen hekelt hier de tijdgeest. © Centraal Museum Utrecht.

aan hadden de raadsleden zitting voor het leven. Deze politieke markeringsmomenten luidden steeds weer een aanscherping van antikatholieke maatregelen in. Het had tot gevolg dat de katholieke bovenlaag de stad verliet.

Liever dan een hopeloze strijd aan te gaan concentreerden katholieken zich op de opbouw van hun kerk.

Een nieuwe elite

De nieuwe machthebbers, veelal van burgerlijke komaf, gebruikten hun positie om zichzelf lucratieve ambten en functies toe te bedelen. Een greep in overheids- of armenkassen kwam regelmatig voor. In Utrecht was de ouderling Adriaen van Meerlandt in 1580 en 1581 tevens eerste kamearaar (wethouder van financiën). Hij verduisterde 9.738 gulden. Ter vergelijking: een meesterambachtsman verdiende destijds zo'n 150 gulden per jaar en een opperman 90 gulden. Menig kop-

niet-gebonden. Deze getalsverhoudingen maken duidelijk dat er een redelijke oplossing gevonden moest worden om het grote aantal andersgelovigen te accommoderen. Elke statie - er waren uiteindelijk acht katholieke huiskerken binnen en buiten de singel - betaalde de schout elk jaar honderden gulden aan gedooggeld. Deed de schout tijdens een liturgische viering toch een inval, dan kon hij even hoge boetes vragen. De getalsverhoudingen laten zien dat de machtsaanspraken van gereformeerden op smalle basis berustten. Het was de hoofdreden waarom katholieken na de Vrede van Munster niet meer armslag kregen, ook al gold het argument van landverraad niet langer. Vanaf 1655 konden katholieke nieuwkomers geen burgerrecht meer winnen en verloren burgers die katholiek werden het burgerschap. Uit deze maatregelen spreekt vrees voor de aantrekkingskracht van de oude kerk.

Verzuijing of omgangsoecumene?

Het debat over de relatie tussen protestanten en katholieken in de zeventiende eeuw spitst zich toe op twee uitersten: mijding of ont-

van verschillend geloof samen, zatten burenen van verschillend geloof samen aan de buurmaaltijd, en ontstonden er onderlinge vriendschappen. Maar het lijkt mij dat het verschil in politieke rechten, de katholieke emigratie en het huwelijkspatroon zwaar moet wegen in het eindoordeel. Liever dan een hopeloze strijd aan te gaan concentreerden katholieken zich op de opbouw van hun kerk. Als een vorm van geweldloos verzet tegen de Calvinisten, die - gesanctioneerd door politieke verhoudingen - officieel ruim 200 jaar, maar de facto 300 jaar, de macht konden monopoliseren. Zonder controle en zonder uitdagers.

De tolerante Republiek?

'Eigen groep eerst' is een kenmerk van de gereformeerde Republiek. In het dagelijks leven werd deze realiteit zoveel mogelijk genegeerd. Maar onderhuids moeten de arbitraire grenzen pijn gedaan hebben. Want waarom strekte het dagelijkse contact zich niet uit tot het stadhuis? Wat doet het met mensen als zij - door bloedbroeders - tot tweederangsburgers worden gemaakt? Wat doet het met mensen als zij zich superieur wanen?